

В.А. Усачов

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, Україна

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ГУМАНІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ НА ОСНОВІ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

У статті з'ясовується процес становлення і розвитку гуманістичного світогляду на основі традицій українського виховання, увага звертається на осягнення народної спадщини, що є духовною скарбницею народу, визначаються головні чинники, що впливають на становлення основ гуманістичного світогляду людини.

Ключові слова: абстрактний суб'єкт, ідейні орієнтири, філософські напрямки.

У світовій історії питання формування гуманістичного світогляду виконували особливу роль. Вони допомагали людині визначитися в житті, знайти своє місце в соціумі і давали надію на майбутнє, вабили до нових вершин розвитку. Одним із способів порятунку людства від духовної і етичної катастрофи, на думку академіка Д.С. Ліхачова, є гуманізм, тобто те, що об'єднувало і об'єднує всіх людей на планеті, допомагає їм існувати і розвиватися. Питання гуманістичного світогляду мають пріоритетне значення для подальшого соціального розвитку людства, в становленні якого традиції національного виховання займають одне з найважливіших місць, будучи його наріжним каменем.

Метою даної статті є розкриття поняття гуманістичного світогляду з погляду філософії і психології, формування його в процесі історичного розвитку людства, звернення до основ світогляду, побудованих на давніх традиціях національного виховання українського народу.

Феномен світогляду завжди привертав до себе увагу філософів різних часів. Його досліджували Платон, Сократ, Плутарх, які розуміли світ як філософію етики, доброчесності, містики, космосу, прекрасного. Античні філософи використовували феномен міфу, якій мав дві протилежні та протидіючі форми – добро і зло. Щодо дефініції «людина», «особистість», то головним, що вкладалося у ці поняття, було їх розуміння як абстрактного суб'єкта, поза соціальними та національними ознаками. Сутність світогляду становила яскрава індивідуальність особистості, конкретного суб'єкта.

Ретроспективний аналіз свідчить, що певні зрушення у розумінні дефініції світогляду пов'язані з будь-якими змінами у соціальній структурі суспільства, його ідейними та іншими орієнтирами. Так, з появою християнства поняття світу ототожнювалось з Богом як вищою розумовою силою.

В епоху Відродження у центрі уваги філософів постала ідея прекрасного, естетичного у розумінні дійсності, що домінує над моральними і науковими уявленнями. Світоглядні принципи епохи Відродження ґрунтувались на антропо-центризмі, основу якого складало пізнання доцільності природи й емпіричного досвіду.

Подальше наповнення поняття світогляду новим змістом пов'язане з розвитком двох протилежних філософських напрямків – матеріалістичного й ідеалістичного, що відбилось на його розумінні. З цього часу проблеми співвідношення науки і людської свідомості у пізнанні світу, а також місця, яке людина займає у цьому світі, стають центральними в західноєвропейській філософії. Представниками цієї філософії були: Р. Декарт, Е. Кант, І. Фіхте, Ф. Шелінг та інші. Так, Е. Кант дійшов висновку, що основним і єдиним

засобом пізнання, яке не залежить від відчуттів й досвіду особистості, є світогляд. Розвиваючи концепцію Декарта про роль самосвідомості у світоглядній спрямованості особистості і трансцендентальності акту «Я усвідомлюю», Кант розглядав світогляд як основну складову процесу мислення [1, с. 528].

Розглядаючи проблему становлення людини до світу, Гегель вважав, що світ виникає як ненавмисний продукт діяльності людей, що має конкретну мету і усвідомлюється індивідом [2].

Певний внесок у розробку теорії світогляду зробив М. Хайдеггер. Він розглядав світогляд як життєву позицію людини [3]. Дещо інший підхід у російських філософів релігійно-екзистенціонального напрямку (М. Бердяєв, В. Соловйов, П. Флоренський та інші). Їх розуміння світогляду визначається як спрямованість до Бога, до Космосу. Етика і мораль постають як такі, що нерозривно пов'язані з формами світогляду [4], [5]. О.Ф. Лосєв розглядав світ як світ ейдосів, смислів, що перебувають у постійному русі й діалектиці. Зміна ейдосу приводить до його інобуття, існування в чомусь іншому. У філософії О.Ф. Лосєва поєднувались такі поняття, як сутність, міф, символ, особистість, ім'я [6].

Сучасне загальне філософське осмислення світогляду має ряд суттєвих ознак. Цій проблемі присвячено більшість досліджень представників київської філософської школи (В. Бистрицький, С. Кримський, М. Попович, В. Шинкарук, О. Яценко та інші). Саме в їх працях розглядаються різні форми й засоби духовно-практичного освоєння світу, що виявляються у світогляді, знаннях та вірі, у мистецтві та культурі. Відтепер світогляд трактується не тільки як сукупність філософських, політичних, правових, релігійних, етичних та естетичних поглядів на світ, а й як засіб творчого ставлення людини до світу й осмислення свого місця у ньому [7-10]. Таке поняття пов'язане з орієнтацією, спрямованою на відновлення системи цінностей суспільного буття, в центрі якого перебуває людина.

З точки зору сучасної психології, світогляд кожної особистості розглядається як образ світу, який свідомо вибудовує людина, здійснюючи в її процесі пізнавальну діяльність. У такому розумінні світогляд набуває ознак узагальненого образу світу й себе в ньому і розглядається як сукупність поглядів на світ, що насичені особистісним смислом і відображають належність індивіда до певної культури [11], [12].

Особистість за допомогою свідомості виходить за межі безпосередньо своєї культури, до того ж вона самостійно створює власну систему уявлень про світ та своє місце в ньому. Особистість володіє здатністю не тільки відображати явища і предмети навколишнього середовища, а й певною мірою перетворювати світ. Своєю позицією особистість заявляє про себе, виходить за межі свого суб'єктивного «Я», відкриває нові перспективи, підносить себе [13].

Саме особистість здатна проникати у сутність буття, творити власну філософію, самоусвідомлюватись, визначати мету своєї діяльності. При цьому образ світу, пошук свого місця в ньому відповідно до власного розуміння моралі втілюються у змісті діяльності, регулюють її. Як же відтворюється світ і ставлення до світу у свідомості людини? Концентрованим виявом присутності й здійснення цього у межах людської суб'єктивності, за визначенням В.Г. Нестеренко, є світогляд, що розглядається як суспільна форма самосвідомості людини [14], [15]. Світогляд має компонентну структуру, її утворюють різні форми духовного осягнення світу, характерні для людини: почуття, знання, ціннісні орієнтації, ідеали, переконання й уподобання тощо.

Світогляд, з точки зору В.О. Сухомлинського, є не тільки система поглядів на світ, але й суб'єктивний стан особистості, який виявляється у її думках, почуттях, волі, діяльності. У світогляді можна визначити єдність свідомості, поглядів, уподобань, діяльності. Становлення світогляду відбувається тоді, коли пізнання є у той же час і усвідомленням навколишнього суспільного життя.

Важливою складовою світогляду є ціннісні особливості, завдяки яким світогляд у своєму вияві набуває духовно-практичного характеру. Будь-які вияви реального світу оцінюються відповідно до уявлень про добро і зло, про прекрасне й потворне, істинне й хибне, справедливе й несправедливе. Цінності полегшують орієнтацію людини у світі. Головним тут є те, що цінності унеможливають певний вибір як засіб залучення людини до світу.

Істотним компонентом світогляду є переконання, що він виступає як складова самосвідомості людини. Вони складають невід'ємну частину внутрішнього світу людини, мають імперативний характер, визначають напрям і характер дії. Переконання є концентрованим виразом духовно-практичної сутності світогляду. До речі, саме слово «переконання» (староукраїнське – «конати») – кінчати, закінчувати, що буквально означає – «остаточне закінчення». У цьому понятті міститься немовби згорнутий попередній ціннісний вибір.

Розглядаючи структуру світогляду як ставлення до світу, філософи визначають такі характеристики:

– стражданність, коли світ перевищує масштаби самої людини, викликаючи певні страждання;

– діяльність, що веде до подолання певних вад і хиб;

– споглядальність як неодмінний елемент пізнання, що здійснюється завдяки знанню, моралі, вірі, художньому чуттю і перетворюється на важливу складову ставлення до світу;

– спілкування або діалог, що немовби виростає із сполучення діяльності і споглядання. За своєю сутністю діалог – це партнерство, спільна дія на ґрунті обоїльного визначення самодостатності й самоспрямованості кожного з учасників, з властивим станом відкритості, довіри, бажанням зрозуміти й бути зрозумілим.

Рівнями формування світогляду, становлення до світу є світовідчуття (I рівень), світосприймання (II рівень), світорозуміння (III рівень). На першому рівні – світовідчуття – світогляд виявляється на рівні чуттєво-емоційної сфери як переживання, загальний духовний стан людини, що свідчить про активність або пасивність, довіру чи недовіру у ставленні до життя, до минулого й майбутнього тощо. На рівні світосприймання переважає образне відбиття дійсності, просторово-часові уявлення про світ. Відповідно до свого світосприйняття людина обирає певну форму поведінки. На рівні світорозуміння відбувається цілісне уявлення картини світу, здійснюється активна мисленева діяльність на рівні індукції і дедукції. Загальна структура світогляду відтворює динамічну сутність його духовно-практичної природи. Головним функціональним призначенням світогляду стає світоперетворення за допомогою світовідчуття, світосприймання, світорозуміння. Світоперетворення відбувається, насамперед, у формі духовних почуттів. Такими є любов до батьківщини, свого народу, до свободи, прогресу тощо. Такі почуття, як віра, надія, любов, яскраво втілюють перетворюючу природу світогляду.

Для розуміння сутності й змісту основ гуманістичного світогляду важливим є те, що особистість розуміє життєві ситуації відповідно до власного бачення світу. Така особистість досліджує ситуацію й саму себе, співвідносить їх між собою, прагне знайти їх оптимальне поєднання [14].

У світовій педагогічній теорії останнього часу наголошується, що виховний процес не повинен підпорядковуватись будь-яким поглядам, уподобанням певної групи людей, що стоять при владі. Виховання має будуватись на вищих інтересах і цінностях, характерних людству у всі часи. Такою основою усієї системи виховання стали принципи гуманізму.

Гуманізм розуміється як найвища якість сучасної людини, як людяність, любов до людей, як високий рівень терпимості, толерантності, як повага до особистості. У педа-

гогії гуманізм визначається як система ціннісних орієнтацій, у центрі якої – визнання людини як найвищої цінності. З точки зору сучасних теорій виховання, гуманізм – це сукупність ідей і цінностей, зокрема [16, с. 194-196].

Гуманізм є певною сумою загальнолюдських цінностей, звичайних етичних, правових та інших норм поведінки. Їх перелік знайомий практично кожному з нас. Він включає такі конкретні прояви людяності, як доброзичливість, співчуття, чуйність, благоговіння, товарицькість, участь, відчуття справедливості, відповідальність, подяку, терпимість, порядність, кооперативність, солідарність та інші.

Складніше справа йде з характеристиками таких основ гуманізму, як світогляди і явища суспільного і культурного життя. У них повинні фіксуватися суть людини, її взаємозв'язки з суспільством і природою. Фундаментальними рисами гуманістичного світогляду є такі, як:

а) гуманізм – це світогляд, в центрі якого ідея людини як вищої цінності і пріоритетній по відношенню до себе реальності у ряді всіх інших матеріальних і духовних цінностей;

б) гуманісти, отже, затверджують рівноправ'я людини як матеріально-духовної істоти по відношенню до іншої людини, природи, суспільства і всім іншим, відомим або ще не відомим йому реальностям й істотам;

в) гуманісти допускають можливість генезису, еволюційного породження, створення або творіння особи, але вони відкидають редукцію, тобто зведення суті людини до нелюдського і безособового: природи, суспільства, потойбічного, небуття, невідомості і т.д. Суть людини – це суть, що знаходиться і що реалізовується нею самою у собі і в світі, в якому вона народжується, живе і діє;

г) гуманізм, таким чином, – це власне людський, світський і мирський світогляд, що виражає гідність особи, її зовні відносно, але внутрішньо абсолютну неухильно прогресуючу самостійність, самодостатність і рівноправ'я перед обличчям всіх інших реальностей, відомих і невідомих істот оточуючої її дійсності;

д) гуманізм – це сучасна форма реалістичної психології і життєорієнтації людини, яка включає раціональність, критичність, скептицизм, стоїцизм, трагізм, терпимість, стриманість, обачність, оптимізм, життєлюбність, свободу, мужність, надію, фантазію і продуктивну увагу;

е) гуманізму властива упевненість в необмежених можливостях самоудосконалення людини, в невичерпності її емоційних, пізнавальних, адаптивних, перетворювальних і творчих здібностей;

є) гуманізм – це світогляд без меж, оскільки припускає відвертість, динамізм і розвиток, можливість радикальних внутрішніх трансформацій перед лицем змін і нових перспектив людини та її світу;

ж) гуманісти визнають реальність антигуманного в людині і прагнуть максимальним чином обмежити її сферу і вплив. Вони переконані в можливості все більш успішного і надійного приборкання негативних якостей людської істоти в ході поступального розвитку світової цивілізації;

з) гуманізм розглядається як принциповий вторинний феномен по відношенню до гуманістів – груп або верств населення, що фактично існують у будь-якому суспільстві. У цьому сенсі гуманізм – не більше ніж самосвідомість реальних людей, що розуміють і прагнуть узяти під контроль природно властиву будь-кому антигуманістичність, у тому числі – тенденцію до тоталітарності і панування;

і) як соціально-духовне явище гуманізм – це прагнення людей досягти можливо зрілішої самосвідомості, зміст якої складають загальноприйняті гуманістичні принципи, і практикувати їх на благо всього суспільства. Гуманізм є усвідомленням наявної гуманності, тобто відповідних якостей, потреб, цінностей, принципів і норм свідомості, психології і способу життя реальних шарів будь-якого сучасного суспільства;

й) гуманізм – це більше, ніж етична доктрина, оскільки прагне усвідомити всі сфери і форми прояву людяності людини в їх специфіці і єдності. Це означає, що завдання гуманізму – інтегрувати і культивувати на рівні світогляду і способу життя етичні, юридичні, цивільні, політичні, соціальні, національні і транснаціональні, філософські, естетичні, наукові, життєзмістовні, екологічні і всі інші людські цінності;

к) гуманізм не є і не повинен бути ідеологією або якою-небудь партійно-політичною програмою, тобто суспільною ідейною течією і структурою, організуючою, мобілізуючою і такою, що направляє людей до досягнення певних політичних або інших цілей, пов'язаних з пануванням і владою частини людей над рештою членів національної або світової спільноти. Разом з тим, завдання гуманізму – прояснити і накреслити плюралізм загальнолюдських політичних цінностей, загальну основу політичних доктрин і рухів. Тим самим він здатний, готовий виконувати і виконує комунікативно-інтеграційну, координуючу і погоджувальну функцію в діалозі, конкуренції і обміні політичними ідеями в суспільстві. Він здатний запропонувати і пропонує всім не тоталітарним і не екстремістським політичним партіям і рухам цілісну, відкриту і динамічну систему цінностей, здатних гуманізувати політичні ідеології і політику в цілому.

Підхід до виховного процесу з позицій загальнолюдських цінностей визначає його деідеологізацію, відхід від нав'язування позицій, установок, уподобань, акцентування уваги на духовному, моральному, інтелектуальному й естетичному розвитку особистості, спонукання її до засвоєння надбань культури.

Загальнолюдські цінності є трансцендентними, такими, що мають абсолютний характер, тобто є вічними. З точки зору релігії, вони мають божественну природу. Для невірних вони є уособленням багатовікових традицій, прагнень людства до миру, злагоди, до панування довіри й любові, чесності й благородства у світі. Система гуманістичних цінностей не є абстрактною сукупністю узагальнених космополітичних цінностей. У кожного народу, кожної нації вони втілюються своєрідно. Це залежить від особливостей культурно-історичного розвитку тієї чи іншої країни, нації, її релігійних тенденцій, типу цивілізації й формування нації. Тобто загальнолюдське завжди має виявитись в конкретному людському. Кожна ж людина є громадянином певної держави, належить до тієї чи іншої нації, народу.

В.І. Дзюба, О.П. Степанов підкреслюють в гуманізмі орієнтації на запити й потреби людини, на прагнення людей до щастя, досконалості [17], [18].

Гуманістичні тенденції мають істотне історичне підґрунтя. Ще за часів Київської Русі метою освіти було виховання яскравих, гуманних особистостей, обізнаних з історією, культурою, духовними надбаннями Греції, Риму, Візантії, народів Скандинавії, Сходу і Заходу, вірних своїй землі, традиціям, своїй мові. Відоме «Повчання дітям» Володимира Мономаха дало поштовх розвитку педагогіки родинного виховання, «Повість временних літ» Нестора, «Слово о полку Ігоревім» сприяли становленню гуманістичного погляду на питання походження і сутності світу й ненависті, добра і зла, життя й смерті та інших життєвих цінностей. Принцип свободи, як універсальний принцип буття, свідомості, освіти, віри в державі, розвинув Іларіон у «Слові про закон, благодать і істину». Педагогіка І. Вищенського та М. Смотрицького, педагогів і вчених братських шкіл Чернігівщини, Острозької, Замойської та Києво-Могилянської академії, особливо акцентована на категоріях совісті, честі, на морально-етичних вимогах, ставила людину, світорозуміння на перше місце.

На ідеалах демократизму й свободи, єдності інтересів особи, суспільства, держави, світських, військових і конфесійних інституцій ґрунтувалася педагогіка періоду Гетьманщини, про що свідчать освітні програми Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Орлика, К. Розумовського. Все це передбачало органічне поєднання виховання й навчання, інтересів особи, сім'ї, нації, інституцій освіти, науки, держави, сучасного мислення з істо-

ричною пам'яттю. Педагогіка видатного українського вченого-філософа Г. Сковороди сприяла поширенню філософії свободи й гуманізму як шляху до самопізнання й самореалізації, згідно з якою школа є універсальною майстернею, в якій вчителями є не тільки педагоги, а й батьки, традиції, сама природа.

Педагогічні освітні й виховні традиції в Україні мають не менш як тисячолітню історію. Основою національного виховання стали перевірені віками принципи національної педагогіки як народної (у вигляді народної творчості), так і створеної видатними діячами української науки, літератури, культури.

Особливому розвитку патріотизму, гуманістичної загальнонародної системи освіти й виховання сприяла демократична суспільна система Козацької держави. Взагалі, доба Гетьманщини мала важливе значення у розвитку української державності й незалежності. Козацтво врятувало український народ від загибелі, забезпечило збереження нашого етнофону. Свій внесок у розбудову людської цивілізації українське козацтво зробило не воєнною, а цивілізованою, творчою діяльністю. Протягом кількох століть ця діяльність відіграла провідну роль у всіх сферах історичного буття нашого народу, виступала організуючою силою у здійсненні найважливіших завдань з розвитку української нації.

Як зауважує О. Апанович, Козацька державність – Запорізька Січ – була історичним антиподом Російської імперії. Замість кріпатства тут панували демократичні порядки, на відміну від Російської імперії, феодально-кріпосницький устрій якої дуже нагадував рабство, а колоніальна політика з необмеженою царською владою вела до поступової русифікації. Аналізуючи твір Сергія Подолинського «Людська праця на землі і розподіл сонячної енергії» та роботи В. Вернадського про біосферу, концентрацію неосфери, О. Апанович дійшла цікавих висновків: українське козацтво зробило крок у ноосферу. І це виводить наших пращурів на планетарний рівень [8, с. 206-208].

Архів Коша Запорізької Січі – перлина стародавньої української писемності, свідок багатьох унікальних подій історичного значення. Свого часу був сформований особливий фізичний і психічний, духовний та інтелектуальний тип козака, з високими морально-етичними якостями, розвиненим почуттям патріотизму, розумінням найвищої цінності – волі, концентрованою енергією, міццю, що закріпилися на генетичному рівні.

Все це зумовило свого часу розвиток прогресивної козацької педагогіки. Цьому сприяв і сам характер української народної культури, яка ще за часів Володимира та Ярослава вивела Україну на рівень найбільш розвинених країн Європи. Своім корінням українська народна культура сягає в давні, доісторичні й дохристиянські часи, первісну стихійність яких вона зберегла у світогляді, звичаях і обрядах, побуті, образотворчості, слові, музиці, у всьому, що торкається духовного й фізичного життя стародавнього й талановитого народу. Українська культура – це справді неоціненна скарбниця, наша прадідівська спадщина, невичерпне джерело творчих надбань для сучасних і прийдешніх поколінь.

Для формування народних педагогічних традицій переважне значення мав високий духовний рівень української культури. До життя українець ставиться як філософ, шукає у ньому красу й радість, можливість виявити себе, свою особистість; при кожній нагоді, нерідко в горі та нещасті, він постає як людина зі здоровим, гострим гумором. Результатом панування особистісної свободи є визнання українцем гасел демократичного ладу, суспільної справедливості й недоторканості приватної власності.

Одним із рубіжних у розвитку українського національного виховання став початок ХХ століття (1910 – 1913 рр.), коли перед українським народом постала духовно-історична дилема: остаточна асиміляція й зникнення чи напруження сил для збереження власного природного ества й удосконалення його своєю творчістю. Саме на цей час припала невтомна наукова та громадська праця визначених педагогів – Софії Русової, Бориса Грінченка, Григорія Шерстюка, Спиридона Черкасенка, Івана Огієнка, Юрія Сірого та багатьох інших.

Звісно, час завжди вносить певні корективи у зміст виховання. Складні умови перебудови суспільно-політичного устрою й пошуку нових суспільно-культурних орієнтирів є характерними для сьогодення. Основою виховання визначено систему цінностей, що мають ідеальну природу і значною мірою залежать від національно-економічного та політичного устрою; радикальні зміни відповідного характеру викликають зміни і в системі цінностей.

Сучасна українська педагогіка, що переживає важкий, однак досить перспективний період перебудови, визначає залежно від змісту, п'ять складових українського виховання: моральне, що впливає з потреб вселюдського життя; національне, що впливає з потреб національного життя; громадське, що впливає з потреб демократичного суспільства; сімейне, що впливає з потреб створення мійної родини; особистісне, що впливає з потреб окремої людини [19], [20].

Більш ретельний аналіз вітчизняної педагогіки доводить, що названі аспекти органічно поєднуються у сучасному українському вихованні. Дійсно, глибокої моральності, людяності сповнені народні виховні традиції, заковані у народних казках, прислів'ях, притчах. Так, у казках завжди перемагає добро, на щастя заслуговує, як правило, найбідніший, одурений, скривджений.

На значення національного у вихованні звертав увагу К. Ушинський. В основі виховання, вважав він, повинен бути дух самого народу. Для сучасної української педагогіки фундаментальне значення мають два висновки К. Ушинського:

– по-перше, почуття національного є вродженим, вічним і властивим кожній людині. Воно ґрунтується на засвоєнні рідної мови, рідних звичаїв, рідної пісні, рідної історії, проходячи так званий етап етнічного самоусвідомлення;

– по-друге, стійкість і органічність національного в людині є основою системи виховання, опорою, яка не зрадить [21-23].

Перший період сучасного будівництва української незалежної держави органічно поєднався з відродженням національної системи освіти й виховання, в світі якої був розпочатий новий етап розвитку духовності, гуманізму, матеріальної і духовної культури української нації. Виховання на цьому етапі набуло особливої актуальності та ваги.

У добу будівництва СРСР, як закритого, денаціоналізованого суспільства, виховання ґрунтувалося на принципах псевдоколективізму і псевдоінтернаціоналізму. Наслідком цього стало нехтування глибинним, вітчизняним досвідом; продуктами такої педагогіки стали індивіди, позбавлені морально-етичних уявлень та ідеалів, людської честі, гідності, поваги до батьківської спадщини та історичних святинь. Традиції українського виховання свідомо замовчувались, оскільки були пов'язані з нашою прамовою, пракультурою. Головною метою було виховання уніфікованої, позбавленої власної волі людини, і все це принципово розходилося з духом української, у першу чергу, народної педагогіки.

Кожний історичний період відбивається на змісті виховання, зберігаючи водночас те основне, що відображає суть педагогічної системи, провідним носієм якої є народні традиції. Їх педагогічна цінність полягає в тому, що вони постають як процес і як результат виховних зусиль народу протягом багатьох віків, і в той же час – як незмінний виховний засіб.

Теоретичному аналізу змістовної сутності традицій присвячені праці Е.О. Баллера, Б.В. Власова, І.В. Суханова, Е.С. Маркарена, Д.М. Угриновича та інших авторів. Для даного дослідження найбільш відповідними є тлумачення традиції як вираження групового людського досвіду, що шляхом просторово-часового передання акумулюється та відтворюється у різних людських колективах. Саме такий підхід, на думку І.М. Таран, дає можливість інтегрувати без будь-яких обмежень соціально-організовані стереотипи, дозволяючи охоплювати поняттям «традиція» не тільки звичаї, обряди, ритуали, церемоніали, свята та інші соціально стеретипізовані ціннісні установки, а й споріднені

форми і нормативно-регламентовані дії [24]. Дотримання кожної традиції, обряду чи свята охоплює широке коло людей. Тобто вони мають широкий виховний спектр. Завдяки традиціям і обрядам у народі живуть такі благородні людські якості, як любов до своєї землі, рідної мови, історичних пам'яток, надбань мистецтва тощо. Виховний потенціал традицій – важливий і невід'ємний компонент національного виховання.

Високий рівень духовності української культури має переважне значення для формування педагогічно-виховних традицій. Для кожної держави, що дбає про свою повноцінність, питання національного виховання є актуальними.

У суспільній свідомості поширена думка: «Національне виховання – то не те, що може бути, а може й не бути»; першооснова демократичних засад освіти й виховання, першооснова поваги держави до самої себе [19]. Національна система виховання має відбивати історичні, географічні, економічні особливості країни, психологічні особливості українського народу, бути адекватною його світосприйманню.

Народна педагогіка, сягаючи корінням у давнину тисячоліть, лягла в основу поступового й тривалого формування національної системи виховання. Видатні діячі, починаючи від Ярослава Мудрого й Володимира Мономаха, ставили понад усе педагогіку серця, звернення до розуму й душі людини, потяг до істини, справедливості, свободи.

Багатовікові традиції сформували й педагогічні погляди Г. Сковороди, Т. Шевченка, органічно розвинені у працях М. Костомарова, М. Драгоманова, О. Потебні, І. Франка, М. Грушевського, Б. Грінченка, К. Ушинського, Г. Ващенка. Сформовані на ґрунті народної педагогіки, вони дозволили піднести українське національне виховання на вищий рівень, орієнтуючись на світові системи виховання у світлі загальнолюдських гуманістичних ідеалів. В умовах сьогодення виникає нове розуміння загальнолюдського цілого, у якому структурні елементи поєднуються спільним рухом. При цьому загальнолюдське не виключає, а навпаки, проявляє себе у формі національного.

Сучасні вчені вважають, що людина може виявити загальнолюдське, тільки маючи духовно-національну сутність [17], [25]. Саме загальнолюдські і національні риси в їх органічній єдності визначають сучасний рівень гуманізації як особистості, так і суспільства у цілому.

Гуманізм, визначаючи пріоритетними загальнолюдські ідеали, достатньою мірою протистоїть ідеям індивідуалізму. Не випадково у вітчизняній, а також у російській філософії ідея соборності є однією з провідних ідей національної самосвідомості. Таким чином, зміст виховного процесу, орієнтуючись на загальнолюдські цінності, повинен не відкидати досвіду кожного народу, кожної нації, а навпаки, актуалізувати, розвивати його. Орієнтація на соціальне замовлення з формування повноцінного громадянина, активного члена суспільства вимагає перебудови виховного процесу. Тут визначальними є створення сприятливих передумов для самореалізації особистості, задоволення інтересів і розвитку кожної людини, її самовдосконалення.

Онтологічний підхід дозволяє розглядати світогляд як співвідношення «людина – світ», «людина – світ людини». Але світ – це не просто сукупність речей, що оточують людину. Світ є реальністю, що виділена і поєднана у цілісність певним смислом. На відміну від відчуття, сприймання, уявлень, що у вигляді психічних образів відбивають окремі властивості предметів, образи навколишнього світу, смисл має життєво-практичний характер, звернений до сутності людини, сприяє цілісному ствердженню її природи і поєднує індивіда з фундаментальними структурами буття [14], [15], [26].

Людина не обирає світ, у якому живе. Її світ – це вітчизна, батьки, друзі, власні нахили і здібності, потреби й інтереси. Людина завжди стоїть перед вибором, як жити у світі, яким вибудовувати своє ставлення до нього, знаходить смисл свого буття у праці, пізнанні, у своїх захопленнях та інтересах. Все це стане основою для творення певного світу.

Поняття світогляду згодом значно розширюється і збагачується. З'являються поняття: «науковий», «духовний», «моральний», «релігійний», «гуманістичний» світогляд. У той же час характер взаємодії «людина – світ» певною мірою відповідає географічним, історичним, культурним особливостям умов життя людини, рівню її розвиненості. Тип ставлення до світу є характерним для конкретного типу культури, що набуває втілення в системі цінностей, у пріоритетних для конкретної спільноти звичаях і традиціях, у способі життя, мистецтві, народній творчості.

Досить сильним є вплив національних і культурних умов життя на формування світогляду. Залежно від географічних, історичних та культурних умов залучення людини до світу, у структурі її ставлення до світу закріплюються ті чи інші смислові акценти. Різні способи смислотворення, життя, втілюючись у звичаях, традиціях, характерних особливостях життя, породжують різноманітність культур і способів життя.

Таким чином, ми можемо зробити висновки, що пріоритетними факторами, які впливають на становлення основ гуманістичного світогляду людини, є особливості національної культури, що сягають у глибину тисячоліть, народні традиції й обряди, що є носіями національної ментальності, і народна творчість, серед якої у першу чергу виділяється мовна і музично-пісенна творчість. Звернення людини до національних цінностей веде до морального зростання. Національне виховання є найбільш зорієнтованим на засвоєння людиною абсолютних норм співжиття, які мають універсальний, вселюдський характер і являють собою необхідний елемент людяності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант И. Основы метафизики нравственности; Критика практического разума; Методика нравов / Иммануил Кант ; [перевод] ; [вступ. ст. Я.А. Слина, с. 5-52]. – СПб. : Наука, 1995. – 528 с.
2. Гегель Г.В. Философия духа / Г.В. Гегель // Энциклопедия философских наук. : [в 3 т.]. – М., 1977. – Т. 3.
3. Хайдеггер М. Время и бытие / Хайдеггер М. – М. : Республика, 1993.
4. Бердяев М. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности / Бердяев М. – М., 1990. – С. 3-25.
5. Бердяев М. Национальность і людство / М. Бердяев // Сучасність. – 1993. – № 1. – С. 154-157.
6. Лосев А.Ф. Форма – стиль – выражение / А.Ф. Лосев, А.А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1995. – 944 с.
7. Быстрицкий Е.К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие / Быстрицкий Е.К. – К. : Наукова думка, 1991.
8. Кримський С. Сприймавши серцем, сягнувши розумом / С. Кримський // Національні архетипи як втілення долі та історичного досвіду народу // Віче. – 1993, серпень. – С. 76-83.
9. Попович М. Між весною народів та громадянською війною (Михайло Драгоманов) / М. Попович // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. – К., 1991. – С. 20-45.
10. Шинкарчук В.І. Культура і освіта: світоглядні аспекти / В.І. Шинкарчук // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 9-15.
11. М'ясоїд П.А. Загальна психологія : навч. посібник для студ. вищих пед. закладів освіти / М'ясоїд П.А. – Міжнародний фонд «Відродження». – К. : Вища школа, 1998. – 479 с.
12. Немов Р.С. Психология : в 3 кн. / Р.С. Немов. – 2 изд. – М. : Просвещение, Владос, 1995. – Кн. 1 : Общие основы психологии. – 576 с; Кн. 3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика. – 512 с.
13. Асмолов А.Г. Психология личности. Принципы общепсихологического анализа / Асмолов А.Г. – М. : Изд-во Москов. университета, 1990. – 367 с.
14. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії : Онтологія людини / Нестеренко В.Г. – К. : Абрис, 1995. – С. 75-77.
15. Коваль Л.Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : [навч. посібник] / Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебнік С.Р. – К. : 13 п\н, 1997. – С. 307-310.
16. Психология и педагогика / [под ред. А.А. Радугина]. – М. : Центр, 1999. – С. 194-196.
17. Дзюба В.И. Восхождение к гуманизму / В.И. Дзюба, А.П. Степанов – К. : Либідь, 1997. – 448 с.
18. Ильин Е.П. Мотивы человека: теория и методы изучения / Ильин Е.П. – К. : Вища школа, 1998. – 292 с.
19. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції. – К. : Школяр, 1997. – 148 с.

20. Лихачев Д.С. Письма о добром / Лихачев Д.С. ; [сост. и общ. ред. Г.А. Дубровской]. – Симферополь : Таврия, 1990. – 175 с.
21. Ушинский К.Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти : Вибр. пед. Твори : [в 2 т.]. – К., 1983. – С. 15-152.
22. Вернадский В.И. Научная модель как планетное явление / Вернадский В.И. – М., 1991.
23. Ушинский К.Д. О народности в гражданском воспитании: Педагогические сочинения : [в 6 т.]. – К. : Радянська школа, 1988. – Т. 1. – С. 15-44.
24. Коберник О.М. Прогнозування виховної ситуації / О.М. Коберник // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 2. – С. 109-115.
25. Апанович О. Козацтво завжди зі мною / О. Апанович // Неопалима купина. – 1995. – № 7 – 8. – С. 206-208.
26. Українська національна система виховання: Конспект лекцій. – К. : КДПУ. – 48 с.

В.А. Усачев

Культурологические предпосылки развития гуманистического мировоззрения на основе традиций украинского национального воспитания

В статье объясняется процесс становления и развития гуманистического мировоззрения на основе традиций украинского воспитания, уделяется внимание постижению народного наследия, которое является духовным достоянием народа, определяются главные факторы, которые влияют на становление основ гуманистического мировоззрения человека.

Ключевые слова: абстрактный субъект, идейные ориентиры, философские направления.

V.A. Usachev

Culturological Pre-Conditions of Development of Humanistic World View on the Basis of Traditions of Ukrainian National Education

The article explains the process of becoming and development of humanism world view turns out on the basis of traditions of Ukrainian education, attention speaks to understanding of folk inheritance which is the spiritual treasury of people, main factors which influence on becoming the bases of humanism world view of man concerned.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2013.